

МАРІЯ МАНДРИК

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ 1920-30-Х РР. НА ПІВНІЧНІЙ БУКОВИНІ У СВІТЛІ РУМУНСЬКИХ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Відповідно до статей Сен-Жерменської мирної угоди, у вересні 1919 р. Австрія відмовилася від частини буковинської території, яка межувала з Румунією. Тоді ж декрет про приєднання Буковини до Румунії було ратифіковано палатою і сенатом. Приєднання решти буковинських земель до Румунії відбулося за Тріанонською мирною угодою з Угорщиною у червні 1920 р., проте остаточний кордон Румунського королівства з сусідами був встановлений у серпні 1920 р. Так чи інакше, Буковина опинилася під владою румунської корони. Уже в перші місяці свого панування румуни запровадили тут цілий ряд реформ управлінського апарату, ліквідувавши крайовий уряд Буковини та реорганізувавши всі 11 державних секретаріатів у генеральні директориати, підпорядковані безпосередньо відповідним міністерствам у Бухаресті. Для координації дій уряду та крайової адміністрації була запроваджена посада міністра-делегата Буковини, який відав зовнішньою та внутрішньою політикою регіону. Таким чином, було започатковано створення дуже розгалуженого репресивного апарату, завданням якого була повна трансформація життя буковинців на румунський лад.

Реакцією на процес денаціоналізації українського населення, який почав активно проводитися владою, стало формування перших нелегальних націоналістичних осередків у 20-х рр. XX ст. Націоналістичний дух спочатку проявився у заснуванні цілої мережі організацій, товариств, які, прикриваючись легальною культурно-просвітницькою діяльністю, насправді займалися вишколом молодих буковинців, об'єднуючи їх навколо національної ідеї. Це йшло врозріз із намірами влади румунізувати край в усіх сферах, забороняючи українську мову, українські навчальні заклади, переслідуючи кожен вияв національної самосвідомості у пресі, перехоплюючи пошту, що надходила з літературою із Західної України тощо. Усе свідчило про запровадження суворої поліційної системи, де під наглядом сигуранци (служби безпеки Румунії) опинявся кожен: чи то учень гімназії, чи то відомий журналіст, запідозрений в антирумунській діяльності.

Але навіть така національна політика, доведена іноді до безглуздя, не давала бажаного ефекту. Після 10 років румунського панування в краю, усвідомлюючи наростання всеохоплюючої кризи в системі правління Буковиною, голова генерального інспекторату сигуранци у звіті до

міністра-делегата Буковини робив гiркі “самокритичні” висновки. Так, розуміючи всю невідворотність ситуації, він писав, що протягом 1918 – 1928 рр. для культивування в українців почуття неминучості приєднання буковинської землі до румунської корони було зроблено дуже мало. “Насправді вірилося, що з допомогою жандармських багнетів та заходів сигуранци (стеження, переслідування та втручання в усі сфери життя), а також переселеннями вчителів та священників, закриттям шкіл і відкриттям замість них румунських” можна було досягти поставленої мети. Далі в рапорті наголошувалось на тому, що все ніби-то робилося згідно з добре продуманим планом, але чомусь румунська влада на Буковині опинилася в гіршому та небезпечнішому становищі, аніж у 1918 р. На перший погляд, ці висновки здаються парадоксальними. Але то був факт, оскільки українці Буковини вимагали дотримання своїх прав, гарантованих мирними договорами та Конституцією держави, активно включалися в політичне життя свого краю, підтримували тісні зв’язки з еміграційними центрами за кордоном, таємно співпрацювали з національним рухом у Східній Галичині. Придушуючи українські акції, румунські поліційні органи констатували ще більше розгортання руху. Як відзначав шеф інспекторату, це доходило до “...заперечення нашого [румунського – М. М.] існування як держави, що безперечно веде до анархії”¹. Дописувач був більше ніж переконаний у тому, що слід негайно здійснити зміни в адміністративному апараті Буковини: він мав сприяти консолідації всіх національних меншин, а не розпалювати ще більше ворожнечу. У ряди чиновництва, говорилося у цьому таємному рапорті, треба залучати більше місцевих українців, бо так можна буде вивчити їхню мову, звичаї, традиції, а їх, у свою чергу, більше ознайомити з особливостями румунського життя. Такі заходи сприяли б зменшенню спротиву, спростовували б уявлення про румунську адміністрацію як окупантів та невігласів. Проте уряд не взяв до уваги ці слушні зауваження і далі проводив політику тотальної румунізації українського населення Буковини через розгалужену систему репресивного державного апарату.

Як синонім націоналізму румунська влада використовувала термін “іредентизм”, під яким розумілася “діяльність населення іншої раси, нації, групи іншого етнічного походження, виявлена на території нашої держави і спрямована на об’єднання всіх територій, на яких проживає ця етнічна група”². Якщо бути точним, то це формулювання швидше нагадує український термін “соборництво”. Таке тлумачення побуту-

¹ Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Ф.119. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 17.

² ДАЧО. – Ф.38. – Оп. 2. – Спр. 600. – Арк. 16.

вало в офіційних документах адміністративних установ, і навіть був розроблений своєрідний довідник політичних термінів, призначений для внутрішнього користування в органах сигуранци, префектурах та квестурах поліції. Так, згідно з одним із розділів довідника, безпеці румунської держави загрожували чотири іредентизми (відповідно до кількісного співвідношення національних меншин): мадярський, російський, болгарський та український. Останній вважався найнебезпечнішим (на чому не раз наголошувалося), оскільки мав на меті розхитати підвалини румунської корони та включити буковинські землі до майбутньої Української держави. Іредентизм українців був найактивнішим серед усіх. Як відзначалось у румунських документах, він "...проникає і діє в усіх напрямках і всіх суспільних прошарках, перебуває у тісному зв'язку з рухом Польщі..."

Серед усіх рухів український відзначався елітарністю. Його провідниками і водночас основою були буковинські інтелектуали: адвокати, вчителі, викладачі університету, студентство, гімназійна молодь, лікарі, греко-католицьке та православне духовенство, чиновники. Вони працювали над пробудженням національної свідомості буковинців в цілій мережі товариств, надаючи рухові легальних форм. Ще однією особливістю націоналістичного руху на Буковині була його відносна самостійність і вимушена ізольованість від західноукраїнського руху, оскільки румунська влада всілякими способами намагалася перешкодити проникненню націоналістичних ідей зі Східної Галичини. Так, під пильним наглядом поліції перебував кожен "іредентист" із Польщі. Стеження встановлювалося за буковинцями, які часто перетинали польський кордон. Окремі справи були заведені на тих, хто підтримував стосунки з українськими емігрантськими осередками (навіть на учнів та студентів, які листувалися зі своїми земляками, котрі студювали за кордоном), отримував звітти заборонену літературу; вся кореспонденція перевірялася. У 1920-х рр. особливі відділи сигуранци в Чернівецькому та інших повітах категорично заборонили видачу закордонних паспортів українським студентам, запрошеним на навчання до Українського вільного університету в Празі. Влада побоювалася, що за кордоном молоді буковинці ввійдуть до студентських організацій, які борються за незалежність України³.

Те саме стосувалось українських видань, які мали зв'язки з галицькими часописами, отримували від них матеріали. У грудні 1930 р. редакція газети "Час" звернулася до українських депутатів із проханням посприяти переглядові рішення румунської влади про заборону пересилки української преси та літератури з Галичини. Це при тому, що редакція мала офіційний дозвіл на отримання пошти. Проте нічого не

³ ДАЧО. – Ф.119. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 146.

було вирішено, і редактор газети Ю. Сербенюк просив в листі галичан більше не надсилати матеріали, оскільки їх перехоплює румунська поліція і “все пропаде марно”⁴.

Найбільшу загрозу для Румунської держави, на думку органів сигуранци, становив нелегальний вплив українських еміграційних організацій на буковинський рух. У рапорті 1928 р. міністрові Буковини серед причин, через які румунська адміністрація на Буковині почувалася непевно, було вказано на непослідовність політики стосовно українців, особливо щодо впливу, якого вони зазнають з боку тих, хто за кордоном бореться за створення Української держави⁵. Особливою загрозою для румунської влади ця пропаганда була в місцях компактного проживання українців, зокрема у Вижницькому (19 сіл, із 60 тис. населення 48 тис. були українцями), Кіцманському, Сторожинецькому повітах. Так, у щомісячних звітах Крайового поліцейного інспекторату, починаючи з 1928-1930 рр., постійно фігурували дві найнебезпечніші організації – Українська військова організація (УВО) та Центральний еміграційний союз українських студентів (ЦЕСУС). Румунська поліція отримала дозвіл на співпрацю з львівськими поліцейними відділками у виявленні зв’язків УВО з Буковиною. Таким чином інспекторат довідався, що УВО має центр у Берліні і є військово-політичною організацією з добре розгалуженою мережею філій, які існують і на буковинському терені. Метою організації було за допомогою саботажів, терористичних актів підірвати основи держав, де проживали під окупацією українці. Тому зрозумілим було занепокоєння сигуранци. З окремих листів, які вдалося перехопити польській поліції, стало відомо, що член УВО з м. Кути мав певні контакти з двома військовими з Вижниці. Один із них, офіцер, мав заснувати таку організацію на території Північної Буковини. У ході розслідувань інспекторатом було встановлено, що мова йшла про Д. Роговського та М. Гелічака⁶. Організаціями “доросту”, де юнацтво проходило військово-фізичний та моральний вишкіл, були “січі”. У румунських рапортах повідомлялося, що вони (“січі”) не мають іншої мети, як фізичний розвиток та виховання української молоді, яка в необхідний момент стане важливою складовою в рядах УВО, будучи військово вишколеною, навченою і озброєною⁷.

Другою найвпливовішою емігрантською організацією був ЦЕСУС із центром у Празі. Угрупування боролось за створення соборної Української держави⁸. Зв’язок із ЦЕСУСом українські організації в Чернівцях спочатку підтримували через Українське козацтво “Запороже”, яке було створене в Празі на початку 1920-х рр. групою буковинських сту-

⁴ ДАЧО. – Ф. 13. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 174-175.

⁵ ДАЧО. – Ф. 119. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 22.

⁶ ДАЧО. – Ф. 38. – Оп. 1. – Спр. 6405. – Арк. 4; Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 92.

⁷ ДАЧО. – Ф. 13. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 92зв.

⁸ Там само.

дентів і входило до європейського об'єднання. Серед провідних “запорожців” були Є. Томоруг, В. Кміта, С. Чесниківський, Л. Мидловський, З. Тарнавський, А. Кейван та інші. Почесним “батьком” “Запорожа” був генерал М. Омелянович-Павленко.

ЦЕСУС об'єднував студентські союзи різних країн. Одним із них був Союз українських студентських організацій Румунії (СУСОР), створений 20 серпня 1929 р. на установчих зборах, які відбулись у приміщенні Народного дому у Чернівцях за сприяння В. Залозецького і товариства “Запороже”⁹. На цих зборах були присутні понад 200 осіб, зокрема делегати від товариств “Запороже” (Л. Романовський), “Чорноморе” (В. Якубович), “Буковина” (Бухарест) (М. Коропецький), “Громада” (Ясси) (Є. Куркуляк), “Жіноча громада” (В. Лукашевич), “Українська школа” (Л. Когут), від редакції чернівецької газети “Час” (Ю. Сербенюк). Не увійшовши до Союзу офіційно (бо не були за складом суто студентськими), “Буковинський кобзар”, “Залізник”, “Українська школа”, “Руський народний дім”, “Довбуш”, “Жіноча громада”, “Мироносиці” мали своїх представників у СУСОРі в особах О. Масікевича, М. Коропецького, В. Якубовича, Л. Романовського, В. Лукашевич, Є. Томоруга та ін., які були членами кількох товариств одночасно.

СУСОР брав участь у всіх акціях, які проводилися ЦЕСУСом за кордоном. Так, 15 жовтня 1930 р. в Народному домі відбулося таємне засідання виконкому СУСОРу. Там обговорювалися події в Польщі та переслідування, арешти серед тамтешнього українського населення. Усім еміграційним організаціям, у тому числі й Союзу в Румунії, був розісланий текст меморіалу, запропонований празьким ЦЕСУСом. У документі висловлювався протест проти ганебних дій польської влади в Галичині. Усі українські товариства-члени СУСОРу (офіційні й неофіційні) погодилися із текстом меморіалу й вирішили опублікувати його в закордонних українських газетах, для того щоб привернути увагу міжнародної громадськості до українського питання¹⁰. Уже 29-31 жовтня 1930 р. у Празі відбувся VIII конгрес ЦЕСУСу, де від імені всієї української еміграції було офіційно засуджено процеси пацифікації в Галичині й вирішено звернутися до Ліги Націй та урядів країн світу з метою їхнього “негайного втручання у справу призупинення знущань над українцями Західної України з боку польського уряду”¹¹.

На теренах Румунії діяльність усіх спортивних, культурно-просвітних, музичних, театральних товариств, у тому числі українських, які були засновані в австрійський період (“Руська бесіда”, “Руська школа”, “Запороже”, “Чорноморе”, “Мироносиці”, “Руський міщанський хор”) і

⁹ ДАЧО. – Ф.38. – Он. 1. – Спр. 6006. – Арк. 27-30.

¹⁰ ДАЧО. – Ф.13. – Он. 2. – Спр. 11. – Арк. 67.

¹¹ Там само. – Спр. 12. – Арк. 149-150.

тих, що з'явилися після 1918 р., а також надання їм офіційного статусу юридичної особи регулювалося австрійським законом 1863 р. У лютому 1924 р. було прийнято новий закон, який відрізнявся від попереднього тим, що конкретизував механізм функціонування та діяльності товариств. Якщо критично проаналізувати цей законопроект, стає зрозуміло, що він не містив кардинальних нововведень, а був приводом, щоб змусити усі товариства, і в першу чергу українські – “Буковинський кобзар”, “Українська школа”, “Запороже”, “Чорноморе”, “Руський міщанський хор”, “Руський народний дім” та інші, – знову пройти виснажливу і тривалу процедуру перереєстрації, яка нерідко закінчувалася розпуском товариства. Потрібно було протягом шести місяців подати в канцелярію Трибуналу пакет документації зі статутами. Але тепер вимагали в письмовій формі аргументувати необхідність створення нового чи перереєстрації вже існуючого товариства. “Особлива” увага приділялася українським товариствам. Розгляд паперів навмисно затягувався через “недостатність” аргументів, і це призводило до кількарічних судових процесів, на яких захисниками інтересів товариства виступали найкращі українські адвокати В. Дутчак, В. Руснак, Д. Квітковський, Є. Драгомирецький, М. Сивий, І. Смерека.

Така прискіпливість з боку органів безпеки та поліції Румунії була викликана тим, що українські націоналістичні товариства не афішували своєї справжньої мети. Тому у статутах нерідко знаходимо такі формулювання: “...об'єднання усього музичного потенціалу, пробудження і розвиток музичних почуттів...”, “...покращення стану церкви та збільшення величі конфесії...”, “...всєбічне сприяння розвитку української школи...”, “...підвищення загальної культури...” тощо. Цими висловами була завуальована наполеглива праця серед буковинських студентів і гімназистів, на яких покладалася провідна роль у майбутній визвольній боротьбі за незалежність. У 1930 р. міністр збройних сил Румунії генерал Кондієску та головнокомандувач генштабу 8-ої дивізії в Чернівцях Самсонович, стурбовані активізацією українського руху, звернулися до міністра внутрішніх справ щодо вжиття заходів для стабілізації ситуації. Йшлося, зокрема, про встановлення нагляду за керівниками та членами українських організацій (особливо студентських) і точне місце їх перебування (осередки); про перешкоджання діяльності українських товариств аж до їх розпуску під будь-яким зручним приводом¹².

Сигуранца через своїх агентів отримувала зведені списки українських священників-іредентистів кожного повіту. Так, наприклад, у списку по Сторожинецькому повіту були І. Магас (с. Мігучени), І. Скрепнюк (с. Берегомет), О. Циганюк (с. Лукавці), С. Мальярчук (с. Виженка), К. Квас-

¹² ДАЧО. – Ф.13. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 75.

ніцький (с. Вашківці), І. Дияконович (с. Станівці), І. Осадець (с. Мареничі), С. Смерека (с. Мілієво) та інші, які належали до різних націоналістичних товариств¹³. Особливе пильно стежили за парохом Волянським із греко-католицької церкви в Чернівцях. Саме приміщення церкви, іконостас були розписані жовто-блакитними фарбами, короги вишиті національними кольорами. У церкві знаходились прапори з символікою, які належали українським товариствам у Чернівцях. Отець під загрозою арешту проводив богослужіння українською мовою, які закінчувалися співом українського національного гімну. Проповіді о. Волянського перетворювалися на справжні лекції з історії України, української державності, культури, розповідали про діячів буковинського національного руху¹⁴.

Потужними осередками націоналістичного руху, де гуртувалися молоді буковинці, викристалізовувалися ідеологічні засади боротьби, були українські видання – газети “Самостійність”, “Молода Буковина”, журнал “Самостійна думка”. Не дивно, що з перших днів свого існування ці часописи були під постійним наглядом поліції, оскільки вона розуміла небезпеку, яку несе друковане слово, пробуджуючи національну свідомість українців.

“Самостійність” була заснована на початку 1934 р. Видавцями та відповідальними редакторами стали брати Григоровичі. Навколо газети гуртувалося радикальне крило національного руху, юнаки, які одночасно належали до товариств “Чорноморе”, “Запороже”, “Буковинський кобзар” і до суто військово-політичних організацій “Залізник”, “Месники України” – Д. Квітковський, О. Зибачинський, Іван та Петро Григоровичі, О. Масікевич, Я. Канюк, В. Душелевич, Л. Гузар. У 1935 р. було засновано літературно-науковий додаток “Самостійності”, який із 1936 р. виходив за редакцією О. Масікевича як сатирично-гумористичний додаток під назвою “Чортополох”. На його двох-чотирьох сторінках критикувалися відомі політичні та громадські діячі Буковини, зокрема Л. Когут, К. Кракалія, які не зважувалися підтримати радикальну буковинську молодь. Особлива критика адресувалася представникам старшого покоління провідників українського руху.

У вересні 1934 р. до квестури поліції Чернівців надійшло донесення про антирумунську пропаганду серед української молоді, якою займається редакція та адміністрація газети “Самостійність”. Навколо газети об’єдналися молоді люди, засуджені за антирумунські акції, і формували в селах комітети для збору різноманітних пожертв, насправді ж – для ведення націоналістичної пропаганди. Одним із таких юнаків був О. Зибачинський. Він поширював газету серед українців та заохочував

¹³ ДАЧО. – Ф.13. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 9.

¹⁴ ДАЧО. – Ф.119. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 49-54.

до передплати¹⁵. Уже тоді, у 1934 р., поліція намагалася встановити, який зв'язок існує між “Українським лицарством “Залізняка” у Чернівцях” та редколегією “Самостійності”. У 1936 р. агентам сигуранци вдалося з'ясувати, що всі юнаки належать до “спортивної”, а по суті військово-політичної організації “Залізняка”. До її складу входили Д. Квітковський, Петро та Іван Григоровичі, С. Никорович, Г. Маник, О. Бурдейний, О. Зибачинський, Ю. Глібка, Б. Сірецький, О. Турушанко та інші¹⁶.

Серед цієї молодого когорти С. Никоровичу, одному з провідних діячів націоналістичного руху на Буковині, належить чільне місце. Ще 16-річним учнем української гімназії в Чернівцях він став учасником заворушень гімназистів 1920-1922 рр., коли на знак протесту проти румунської окупації було знищено “символ єдності” (приєднання Буковини до Румунії в 1918 р.)¹⁷. Уже ставши студентом Чернівецького університету, юнак активно включився в роботу товариств “Чорноморе”, “Українська школа”, “Залізняка”. У березні 1930 р. С. Никорович отримав у квестурі поліції офіційний документ про реєстрацію журналу “Самостійна думка”, ставши його засновником і відповідальним редактором. Це літературно-наукове та суспільно-політичне видання накладом 1000 примірників протягом шести років свого існування було справжнім осередком націоналістичних ідей. Там друкувалися Д. Андрієвський, М. Антонович, О. Грицай, О. Масікевич, В. Мартинець, М. Сіборський та інші¹⁸. Поступово журнал набув чіткого ідеологічного спрямування, що й викликало підозру в поліції. Установивши причетність С. Никоровича до “Залізняка”, сигуранца почала за ним цілодобові стеження. Журналіста було заарештовано та ув'язнено тричі протягом трьох місяців; журнал було закрито. Відсутність у сигуранци реальних доказів націоналістичної діяльності С. Никоровича дала йому змогу гідно вистояти і навіть створити прецедент: 2 вересня 1937 р. він подав позов на румунські поліцейні органи, унаслідок чого справа дійшла до міністра юстиції Румунії. Останній дав розпорядження визнати дії поліції неправомірними.

Уже в січні 1937 р. на підставі отриманих у грудні 1936 р. від 8-ої дивізії відомостей міністр внутрішніх справ Румунії надіслав чернівецькому префекту інформацію під грифом “конфіденційно”. Повідомлення стосувалося “Самостійності” та “Молодої Буковини”, які виходили у Чернівцях і продовжували інтенсивну іредентистську пропаганду, яка

¹⁵ ДАЧО. – Ф.38. – Оп. 1. – Спр. 8754. – Арк. 1, 3.

¹⁶ Там само. – Спр. 9743. – Арк. 3.

¹⁷ ДАЧО. – Ф.213. – Оп. 1. – Спр. 1152. – Арк. 28.

¹⁸ ДАЧО. – Ф.38. – Оп. 1. – Спр. 11726. – Арк. 3-14зв.

дискредитувала органи державного управління й загрозувала безпеці країни. Міністр вимагав провести розслідування та доповісти про результати¹⁹. Румунська таємна поліція з заходами не забарилася: розпочала ретельний перегляд усіх матеріалів, що публікувалися на шпальтах “Самостійності”. Так, 21 січня 1937 р. з’ясувалося, що редакція газети випустила календар на 1937 р., який не пройшов цензуру. У ньому були опубліковані вірші, статті іредентистського характеру з метою пробудження національної свідомості. Зокрема переклад поезії невідомого автора “Епоха націоналізму” став ще одним аркушем у карній справі, заведеної на газету. Основний зміст його зводився до того, що справжнім покликанням молодого покоління є не здобуття слави, “...лише радість боротьби проти іншого, підніmemo стяги визволення та об’єднаємо весь наш великий народ. Україна понад усе!”²⁰.

У січні 1937 р. після “ретельного” вивчення матеріалів справи “Самостійність”, так само як і “Самостійну думку”, було закрито, через те що редакція й адміністрація видання постійно ігнорувала цензурування публікацій, а головне – через те, що її журналісти були причетні до актів непокори місцевій владі, організованих українською молоддю.

Найрадикальніші українські товариства змушені були діяти нелегально. Це стосується “Легіону українських революціонерів” та “Месників України”, які виникли в 1930–1932 рр. і разом із товариством “Залізник” у 1934 р. склали основу для створення буковинського відгалуження Організації Українських Націоналістів – крайової ексекютиви ОУН, яку очолив провідник на Буковині, Бессарабії і Мармарощині О. Зибачинський. До 1934 р. зв’язковим між ОУН та Буковиною був журналіст С. Никорович. Доказом тісної співпраці між ОУН та буковинськими націоналістами є лист організаційного референта у проводі “Органського” (М. Сціборського) до референта пропаганди “Туратті” (В. Мартинця), датований 12 березня 1934 р. підкреслюючи, що на ньому “лежить наша внутрішня політика і реалізація пов’язаних з нею завдань...”, Сціборський повідомляв, що доручив “Кіндратові” (Р. Сушко), закордонному референтові ОУН в Австрії, провести переговори з Л. Гузаром “відносно можливості відповідної праці нашої на тому терені” (малось на увазі поширення ОУН на Буковину). М. Сціборському були відомі всі нюанси, пов’язані з репресивними заходами, які сигуранца на початку 1934 р. застосувала проти газети “Самостійність”. Така обізнаність пояснювалася тим, що М. Сціборський особисто контролював надходження матеріалів від ОУН, призначених для публікування в “Самостійності” та для поширення серед населення²¹. У рапорті від червня 1934 р. квестура поліції повідомляла, що на Конгрес націоналістів, що мав відбутися за кордоном 23–27 червня,

¹⁹ ДАЧО. – Ф.15. – Оп. 1. – Спр. 21095. – Арк. 1.

²⁰ Там само. – Спр. 21095. – Арк. 3.

виїхала група делегатів від Буковини, серед них – члени “Жіночої громади”, які отримали документи на виїзд під виглядом волонтерів. Уже в листопаді 1935 р. Міністерство внутрішніх справ Румунії надіслало у всі жандармські відділки таємний циркуляр. У ньому говорилося, що ОУН активно поширює свою діяльність на Північну Буковину, Бессарабію та інші українські землі, проникаючи в різні партійні організації, товариства, для того щоб “перетягнути на бік націоналізму українські елементи...”²². Повідомлялося, що ОУН має намір поширити свій вплив не лише на Західну Україну, Буковину, але і на східноукраїнські землі і розгорнути там активну націоналістичну діяльність.

Розростання буковинської ОУН стало можливим завдяки багаторічній плідній і наполегливій праці цілої мережі українських товариств, у яких відбулося становлення буковинських провідників націоналізму – Л. Гузара, братів Григоровичів, Д. Квітковського, О. Масікевич, М. Леки, А. Леки, Б. Сірецького, В. Тодорюка, Ц. Суховерського, І. Басараби, В. Душелевича, В. Мамаївського, С. Никоровича, М. Насадюка та ін. Крім того, до поширення націоналістичних ідей серед українського населення були залучені спортивно-гімнастичні дружини товариств “Довбуш” та “Мазепа”. Так, у середині 1930-х рр. в підпорядкуванні ОУН було створено підпільний координаційний центр усіх спортивних товариств з їхніми філіями в кожному буковинському селі.

Оскільки румунська влада забороняла утворювати товариства для гімназійної молоді та ліцеїстів, то студентські корпорації “Чорноморе” та “Запороже” створили дві таємні юнацькі організації “Пороги” та “Кубань”, із яких вийшов цілий ряд визначних діячів буковинських товариств – В. Тодорюк, С. Білинський, Л. Романовський, Ц. Суховерський, брати Масікевичі, С. Будний та ін. Товариство “Запороже”, відновивши свою діяльність після Першої світової війни, вирішило надати можливість буковинським дівчатам працювати в студентських організаціях, об’єднавши їх у “Секцію студенток Запорожа”. Серед засновниць були В. Федорович, Н. Лека-Мартинюк, А. Жулинська-Мариш, М. Гелічак-Кравчук, О. Войнович-Микитюк, М. Сива-Джулинська. Старшокласники української гімназії № 4 у Чернівцях були об’єднані в Союз українських гімназистів, який збирався у приміщенні старого театру на вул. Шкільній. Там набиралися життєвого досвіду С. Никорович, В. Семчишин, Є. Данилевич, Е. Городецький, Т. Городиський, Я. Романович, М. Суховерський, Л. Романовський, Ю. Бурачинський. Проте зібрання були завжди законспірованими і проводилися на околицях Чернівців Монастирищі та Калічанці, де учні винаймали собі житло²³.

²¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 171.

²² ДАЧО. – Ф. 38. – Оп. 2. – Спр. 355. – Арк. 25.

Таємно між учнями поширювалася газета “Молода Україна”, яку, найімовірніше, видавали в тому ж приміщенні, де розташовувався осередок. Один із гімназистів, Ю. Бурачинський, із друзями збирав матеріали з історії українського спорту на Буковині і видавав рукописний журнал “Спорт”, який передавався з рук у руки. У 1928 р. було створено молодіжне академічне товариство “Роксоланія”, яке очолив майбутній голова СУСОРУ Л. Романовський.

Таємна військова молодіжна організація “Залізник”, яка найбільше непокоїла поліцію, утворилася в 1934 р. внаслідок виходу з товариств “Чорноморе” та “Запороже” найбільш радикальної молоді. Вона підтримувала тісні зв’язки з емігрантськими організаціями в Парижі та Варшаві. Так, улітку 1934 р. на спільному засіданні цих двох товариств так звані збори “комісії десяти” у справі стосунків із товариством “Залізник” констатували, що воно засноване внаслідок виключення (всього за весняно-літній семестр було виключено 36 осіб – М. М.) частини членів. У вересні 1934 р. комісаріат поліції Чернівців довідався про існування товариства під назвою “Українське лицарство “Залізник” в Чернівцях” та про належність до нього 25 осіб, зокрема Л. Гузара, П. Григоровича, І. Григоровича, С. Никоровича, Г. Маника, О. Зибачинського, О. Турушанка, Б. Сірецького, В. Якубовича, Ю. Глібки, Т. Скакуна. Осередком товариства стала редакція “Самостійності”. Агенти поліції виявили, що “залізники” створювали спортивні клуби в місцях компактного проживання українців – комунах Хрещатик, Садгора, Заставна, Оршівці – з метою військового виховання юнацтва. Ініціаторами були брати Григоровичі та студенти – мешканці цих сіл. У квітні 1937 р. генеральний прокурор трибуналу поставив вимогу про негайне виключення товариств “Залізник” та “Буковинський кобзар” зі списку юридичних осіб, що означало остаточний розпуск цих двох організацій. Приводом стала причетність групи молодих людей (вони були одночасно членами “Залізника” і “Буковинського кобзаря”) до подій 25 березня 1937 р., що мали вирішальне значення для подальшої долі націоналістичного руху на Буковині.

Щороку всі українські товариства Чернівців вшановували цей день. Проте заходи, організовані владою, викликали обурення серед українців. Так, у кінці зібрань, конференцій чи святкувань треба було вшановувати румунську корону та членів правлячої династії співом національного гімну Румунії. Юнаки з “Залізника” вирішили, що це є образою для усього українського. І справді: щойно хор почав співати гімн, у залі почувся свист. Ніхто з присутніх чи організаторів не вжив заходів, щоб припинити це “неподобство”. Усі шестеро були заарештовані і для розслідувань були скеровані на суд військового трибуналу 8-ої дивізії армії під головуванням Г. Крістеску (один із відділів трибуналу). 20 квітня 1937 р. був винесений вирок: ув’язнення до 5 років замінити на сплату застави розміром 20 тис. леїв

²³ ДАЧО. – Ф.213. – Он. 1. – Спр. 1152.

і перебування під наглядом поліції. На підставі цього І-ша (цивільна) секція трибуналу винесла рішення про припинення діяльності товариств у зв'язку з участю їх членів у березневих подіях. Засідання в апеляційному суді Чернівців із приводу оскарження цих вироків тривали аж до 25 червня 1940 р.

Щоб мати надалі законний привід (щоб не було прецедентів відсутності законних підстав) для закриття українських товариств, заборони зібрань, видавництв, переслідування студентської молоді, Міністерство внутрішніх справ Румунії видало протягом 1937-1938 рр. цілий ряд наказів, які для суспільно-політичного життя Буковини мали скоріше абсурдний, аніж регулюючий характер. Зокрема накази МВС Румунії про виконання королівського гімну в театрах після кожної постановки; про обов'язкове виконання на початку і в кінці зібрань королівського гімну з вигуками: "Хай живе королівський трон!"; про стеження за підозрілими особами, українськими іредентистами, місцевими революціонерами, особливо за прибулими з Польщі, а також за товариствами, чия діяльність підриває авторитет королівської династії; про заведення досє на кожного, кому видавався закордонний паспорт; про посилення митного контролю багажу, кореспонденції; про особливо пильне стеження за тими, хто вже був помічений в антирумунській пропаганді. Квітневий наказ 1938 р. запроваджував обов'язкову цензуру текстів п'єс, сценаріїв концертів, яку мала здійснювати Головна дирекція театрів та опер Румунії²⁴.

Незважаючи на застосування репресивних методів румунізації, влада все ж не змогла втримати ситуацію на Буковині під своїм контролем. Політика денаціоналізації українського населення тільки активізувала боротьбу. Позбавлений внаслідок політичних процесів свого проводу, але зміцнений морально та ідеологічно, український націоналістичний рух продовжував діяльність у ще більш законспірованій формі. Характерними рисами націоналізму на Буковині була його *елітарність*, яка надавала рухові організованості, динамічності, внутрішньої стрункості, та *велика увага до молодого покоління* буковинців, на яке покладалися великі надії в майбутньому.

²⁴ ДАЧО. – Ф.38. – Оп. 2. – Спр. 10978. – Арк. 2-9.